

Andrzej Płatonowicz Ordyński, wiosna 2022 r.

Referat sporządzony na potrzeby realno-edukacyjne

Trzecia Teoria Powszechna i koncepcja dżamahiriji Muammara Kaddafiego

Celem pracy jest przedstawienie koncepcji politycznych Muammara al-Kaddafiego, wieloletniego (1969-2011) przywódcy Libii, na tle dziejów tego państwa, a także próba skonfrontowania jego idei z praktyką polityczną. Tekst został podzielony na dwie części („Zarys historyczny” oraz „Teoria i praktyka Muammara Kaddafiego”).

Swój wywód oparłem na „Zielonej Książce” Muammara al-Kaddafiego (jego głównym manifestem politycznym), komentarzu do tegoż dzieła wydanym w Polsce w 1991 przez Światowy Ośrodek Studiów i Badań nad „Zieloną Książką”, opracowaniach Danuty Madeyskiej, Anny Mrozek i Janusza Żebrowskiego, krytycznej wobec Kaddafiego pracy Alexandra Najjara opublikowanej już po śmierci dyktatora, a także książkach dwóch Polaków związanych przez pewien czas z Libią: Ignacego Krasickiego i Ryszarda Sługockiego, z których pierwszy zaprezentował bardzo entuzjastyczny obraz Dżamahiriji, zaś drugi wręcz przeciwnie.

Zarys historyczny

Libia obejmuje aż 1759590 km², a więc ponad pięciokrotnie więcej od Polski, ale 90% jej terytorium stanowią pustynie i półpustynie. Większość mieszkańców kraju to Arabowie, oprócz nich Libię zamieszkują także Berberowie, zachowujący swoją specyfikę kulturową i językową, a także plemiona czarnoskórych. Stolica państwa mieści się w Trypolisie. Większość mieszkańców kraju wyznaje islam sunnicki (libijska wersja Islamu jest bardzo bliska wersji klasycznej¹). Podstawowym elementem gospodarki Libii jest ropa naftowa, umożliwiająca finansowanie innych dziedzin gospodarki².

---

¹ A. Mrozek, *Islam naród w Afryce: Somalia, Sudan, Libia*, Warszawa 1973, s. 5.

² J. Żebrowski, *Libia*, Warszawa 1978, s. 7-13, 37.

Ważną rolę w historii państwa odegrał ruch religijny Sanusi (Sanusija), stawiający sobie za cel odnowę Islamu. Był on spokrewniony ideowo z wahabizmem. Prąd ten rozpowszechnił się w Libii w połowie XIX w. Jego twórcą i pierwszym przywódcą był Muhammad ibn Ali as-Sanusi, wywodzący swoje pochodzenie od proroka Mahometa. Tworzył on własne ośrodki nauczania (zawija). Ruch przyjmował purytańskie zasady, łączone z tendencjami reformatorskimi, był też antychrześcijański i antyeuropejski. Po śmierci założyciela, ugrupowaniem kierował jego syn, a następnie wnuk, który po II wojnie światowej przejął władzę w Libii jako król Idris³.

W 1911 w wyniku wojny Włochy przejęły od Turcji panowanie nad Libią. W okresie faszyzmu wprowadzono w kraju rządy silnej ręki. Libia była kolonizowana i zasiedlana przez Włochów. Po zwycięstwie aliantów, Trypolitania i Cyrenajka znalazły się pod zarządem brytyjskim, zaś Fezzan pod francuskim. Organizacja Narodów Zjednoczonych podjęła decyzję, na mocy której Libia uzyskać miała niepodległość. W 1950 r. opracowano konstytucję, a rok później powołano rząd tymczasowym i proklamowano powstanie monarchii federalnej⁴.

Król Idris początkowo domagał się niepodległości jedynie dla jednej z części przyszłego państwa libijskiego, Cyrenajki. Nacjonaliści libijscy wywodzili się spoza ruchu Sanusi, łączyli oni dążenie do niepodległości Libii z panarabizmem. Postulowali zwłaszcza zbliżenie z Egiptem. W 1943 r. powstała organizacja „Umar al-Muchtar”, która przyjęła swoją nazwę od personaliów libijskiego bohatera narodowego. Prowadzili oni działalność rewolucyjną pod hasłem wyzwolenia całej Libii⁵.

Libia proklamowała niepodległość w 1951 roku, jako Zjednoczone Królestwo Libii, z królem Idrisem na tronie. Kraj ten cechował się wówczas wysokim poziomem represyjności, częstymi zmianami rządów i korupcją. Władze Libii były zależne od mocarstw zachodnich. Na terenie kraju istniały wojskowe bazy Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Francji. Koncerny zachodnie kontrolowały także libijskie bogactwa naturalne. Kraj był bardzo zacofany, według danych UNESCO w 1952 r. 90% jego mieszkańców było analfabetami, a jedynie niecałe 20 osób posiadało wykształcenie wyższe. Reformy w okresie rządów Idrisa były niewystarczające⁶.

---

³A. Mrozek, op. cit., s. 53-60.

⁴D. Madeyska, *Historia współczesna świata arabskiego*, Warszawa 2008, s. 132, 138.

⁵A. Mrozek, op. cit., s. 127-129.

⁶J. Żebrowski, *Libia...*, s. 21, 33-34.

Królestwo początkowo przyjęło system parlamentarny i przyznało znaczną autonomię regionom, z czasem dochodziło jednak do konsolidacji władzy w rękach monarchii. Rozwijała się opozycja, wysuwająca hasła religijne oraz panarabskie. Król Idris prowadził politykę prozachodnią, opierał swoje rządy głównie na starszym pokoleniu współpracowników⁷. W 1955 r. odkryto w Libii bogate złoża ropy naftowej, w początkowym okresie zagarniane w znacznym stopniu przez zachodni kapitał⁸.

Sytuacja w Libii zmieniła się drastycznie 1 września 1969 r., kiedy to, pod nieobecność monarchy, nastąpił przewrót wojskowy, dający początek rewolucyjnym przekształceniom. Władzę przejęli wolni oficerowie, na czele których stał 27-letni Muammar al-Kaddafi, który mianował się następnie premierem. Proklamowano Arabską Republikę Libijską, nie napotykając większego oporu. Zakazano działalność partii politycznych, pozwalając działać jedynie Arabskiemu Związkowi Socjalistycznemu. Doprowadzono do reformy rolnej, polegającej na podziale ziemi między chłopów. Ograniczono swobodę przedsiębiorstw prywatnych, pracownicy mieli odtąd partycypować w zyskach⁹.

11 grudnia 1969 r. ogłoszono nową konstytucję, która stwierdzała, iż Islam jest religią państwową, język arabski stał się zaś językiem oficjalnym. Podnoszono hasła solidarności społecznej, likwidacji wyzysku, samodzielności gospodarczej, połączenia własności publicznej i prywatnej, darmowej podstawowej oświaty oraz opieki zdrowotnej¹⁰.

W latach 1970-1972 dokonano wywłaszczenia majątków Włochów i Żydów. Zlikwidowano też obce bazy wojskowe i znacjonalizowano obcy kapitał i przemysł naftowy¹¹.

W 1973 r. podczas przemówienia w Zuarze, ogłoszono powstanie komitetów ludowych oraz początek rewolucji kulturalnej. Najszerszym organem stał się Powszechny Kongres Ludowy¹². Wówczas wyklarowała się Trzecia Teoria Światowa, łącząca fundamentalizm muzułmański z socjalizmem i odrzucająca obce wpływy, w tym idee komunizmu, ateizmu i kapitalizmu¹³. Pułkownik inspirował się między innymi koncepcjami i praktyką polityczną prezydenta Egiptu Gamala Abdela Nasera¹⁴.

---

⁷ A. Mrozek, *op. cit.*, s. 160-168

⁸ I. Krasicki, *Między pustynią a morzem*, Warszawa 1988, s. 62-69.

⁹ J. Żebrowski, *op. cit.*, s. 22-23; D. Madeyska, *op. cit.*, s. 139.

¹⁰ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 106-107.

¹¹ J. Żebrowski, *op. cit.*, s. 12, 25-26.

¹² *Ibidem*, s. 24; I. Krasicki, *op. cit.*, s. 157.

¹³ D. Madeyska, *op. cit.*, s. 140.

¹⁴ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 98.

W 1975 r. Kaddafi opublikował „Zieloną Książkę”, która była wyrazem dążenia połączenia tradycyjnych wartości z nowoczesnymi realiami i potrzebami¹⁵. Tę fundamentalną dla kaddafistowskiej doktryny książkę omówię bardziej szczegółowo w drugiej części referatu.

Już wkrótce, w 1977 r. władze obwieściły kolejne zmiany ustrojowe (Deklaracja Instalowania Władzy Ludowej¹⁶), wprowadzające demokrację bezpośrednią. Władza ustawodawcza i wykonawcza znalazła się formalnie w rękach 178 kongresów ludowych, których organami zostały komitety ludowe. W pracach zgromadzeń miała brać udział cała dorosła ludność, zaś w działalności Powszechnego Kongresu Ludowego kierownictwa komitetów ludowych i związków zawodowych¹⁷. Z kongresu wyłaniano Generalny Sekretariat Kongresu, którego sekretarz generalny pełnił rolę głowy państwa. Odpowiednikiem rządu był Generalny Komitet Ludowy. Państwo przyjęło pompatyczną nazwę Wielkiej Arabskiej Dżamahiriji Ludowo-Socjalistycznej. W 1979 r. Kaddafi przybrał tytuł Przywódcy Rewolucji 1 września¹⁸.

Ważną rolę w rozwoju gospodarczym kraju Kaddafiego pełnili specjaliści z zaprzyjaźnionych państw, w tym z Polski. Dzięki zyskom z ropy naftowej możliwa była budowa mieszkań, szkół, szpitali, dróg, kolei, portów, lotnisk, a także rozwój przemysłu, produkcji rolnej i realizacja celów społecznych¹⁹. Poprzez nawadnianie obszarów pustynnych utworzono nowe kompleksy rolne²⁰. Ryszard Sługocki w swoich wspomnieniach pisze, że stosunki pomiędzy polskimi pracownikami i Libijczykami były trudne, dochodziło często do konfliktów, wymuszania łapówek, oszustw, niedotrzymywania umów i złego traktowania²¹.

Teoria i praktyka Muammara Kaddafiego

Wieloletni przywódca Libii uważał, że najbardziej istotnym problemem politycznym jest kwestia podmiotu władzy. Stwierdził, że dotychczas istniejące systemy polityczne są wynikiem walki o władzę pomiędzy klasami, grupą wyznaniowym, plemionami, partiami albo jednostkami. Zwycięzca tej walki stawał się podmiotem władzy. Kaddafi w swojej „Zielonej

---

¹⁵ Ibidem, s. 161.

¹⁶ Ibidem, s. 193.

¹⁷ J. Żebrowski, *op. cit.*, s. 24-25.

¹⁸ D. Madeyska, *op. cit.*, s. 140.

¹⁹ J. Żebrowski, *op. cit.*, s. 30, 43, 48.

²⁰ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 84.

²¹ R. Sługocki, *Żelazna obroza*, Warszawa 2011, s. 76 i n., 215-218.

Książce” obwieścił, że znalazł rozwiązanie tego problemu. W związku z tym ogłosił, iż „nadciga ku nam epoka mas ludowych następująca po epoce republik”²². Komentatorzy pułkownika posunęli się nawet do opinii, iż budowa dżamahiriji (państwa ludu) jest historycznym obowiązkiem²³.000000,,

Przywódca Rewolucji 1. Września stwierdził, że rządy większości nad mniejszością (np. 51% nad 49%) są dyktaturą. Stwierdził też, że parlamenty to „oszukańcza reprezentacja ludu”, z tego powodu, że zastępowanie ludu jest niedemokratyczne, ponieważ demokracja powinna być jego bezpośrednią władzą. Ponadto, uważał, że parlamentów nie łączy z ludźmi, którzy ich wybrali, żadna więź organizacyjna. Oskarżał je o monopolizowanie władzy, która powinna należeć do całego społeczeństwa, w swoich rękach. Parlamentarzyści uznani zostali za reprezentantów poszczególnych partii, a nie wyborców. Wobec tego, Kaddafi postulował całkowite odrzucenie zastępowania ludu²⁴. Postulowano przekonywanie ludu do tego, że jest on w stanie zarządzać sobą sam, licząc na to, że sam on dokona rewolucji²⁵.

Ignacy Krasicki stwierdził, że libijska koncepcja demokracji, dżamahirija, ma swoje korzenie w beduińskich tradycjach wolności i samorządności oraz ichnich strukturach plemiennorodowych²⁶. Faktem jest, że Libię jeszcze w XXI w. wciąż zamieszkuje ponad 140 plemion i klanów, które są podstawą organizacji społeczeństwa²⁷.

Zwolennicy Trzeciej Teorii stwierdzali, że nikt, nawet sami rewolucjoniści, nie mają prawa do mienienia się wyrazicielami „marzeń i nadziei” ludu, zaś ich rola powinna się ograniczyć do umożliwienia mu wypowiedzenia tychże. Lud nie powinien poddawać się nawet przyjaznym mu formom władzy, lecz samemu przejąć kontrolę nad swoim losem. Za niemożliwe uznawano podzielnosc władzy i suwerenności²⁸.

Kaddafi stwierdzał, iż w systemie parlamentarnym ubodzy nie są w stanie podjąć równej walki wyborczej z bogatymi, w związku z czym ci drudzy zwyciężają. Krytykował też propagandę wyborczą, określając system na niej oparty mianem demagogicznego. Partie uważał za „dyktatorskie podmioty władzy”, uzasadniając to tym, że realizują one interesy swoich działaczy, a więc jedynie części ludu, i chcą narzucić swoje poglądy społeczeństwu. Walkę

---

²² M. al-Kaddafi, *Zielona Książka*, b.m.r., s. 7-8, 57.

²³ *Świat jest w ruchu, lecz się nie zmienia. Komentarze do „Zielonej Książki”*, b.m. 1991, s. 6.

²⁴ M. al-Kaddafi, *op. cit.*, s. 8-14.

²⁵ *Świat...*, s. 48, 115.

²⁶ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 37-38, 168.

²⁷ A. Najjar, *Kaddafi: anatomia tyrana*, Wrocław 2012, s. 14.

²⁸ *Świat...*, s. 124-135.

między nimi uznawał za szkodliwą społecznie. Stronnictwa polityczne zostały porównane do plemion i sekt²⁹.

Kaddafistowska krytyka objęła także rządy jednej klasy, które zanalizowano jako podobne do rządów partyjnych, plemiennych, czy też wyznaniowych, ponieważ również opierają się na celach poszczególnej grupy. Pułkownik obwieścił, iż partia reprezentująca daną klasę, po pokonaniu innych klas, odtwarza cechy klas zlikwidowanych, przemieniając się również w następczynię wrogiej klasy³⁰. Jego następcy analizowali, iż marksistowska struktura ekonomiczna jest kontynuacją struktury kapitalistycznej, kapitalizm i marksizm są w rzeczywistości dwiema stronami tego samego medalu. Do ich podobieństw zaliczano istnienie pracowników najemnych, zastąpienie klasy kapitalistów przez państwo-kapitalistę, zarządzanie klasą robotniczą przez czynnik wobec niej zewnętrzny. Państwo marksistowskie miało odziedziczyć „cechy, obowiązki i sposoby działania” kapitalistów. Właśnie postępowania analogiczne do kapitalistów uznano za przyczynę rozruchów w państwach bloku wschodniego³¹.

Słusznie stwierdzali uczniowie pułkownika, że realizacja koncepcji marksistowskich nie jest możliwa bez przemocy i drastycznych środków. Zauważali również, że w systemie tym rzeczywistym podmiotem władzy, panującym nad społeczeństwem, jest partia komunistyczna, realizująca własne interesy. Ponadto widzieli, że marksiści wymagają od społeczeństwa znacznych poświęceń, a także, że jego celem wcale nie jest dobrobyt, lecz podążanie ku komunizmowi. Krytykowano samowolę rządów i partii wobec ludu, stwierdzając, że marksizm jest w praktyce dyktaturą partii, armii, policji i rządu³².

Kaddafiści opowiadali się także przeciw systemom reformatorskim, uznanych za oparte na kłamstwie. Twierdzono, że są one przejściowe, dogmatyczne, zamknięte na nowe rozwiązania, na skutek czego po pewnym czasie muszą one powrócić do któregoś z dwóch podstawowych systemów (kapitalizmu lub marksizmu). Prawdziwa zmiana miała być niemożliwa do dokonania bez oparcia systemu o koncept władzy ludu. Krytykowano stosowanie rozwiązań połowicznych, zamiast nich proponując poszukiwanie rzeczywistych alternatyw³³.

---

²⁹ M. al-Kaddafi, *op. cit.*, s. 14-22.

³⁰ *Ibidem*, s.25-29.

³¹ *Świat...*, s. 10-18.

³² *Ibidem*, s. 20-31, 49-52.

³³ *Ibidem*, s. 4-5, 80-81.

Sceptycyzm nie ominął nawet referendów, tak kojarzących się z demokracją bezpośrednią, gdyż nie pozwalają one ludziom na uzasadnienia swojego stanowiska³⁴.

Przywódca głosił, iż „Zielona Książka” przedstawia drogę do demokracji bezpośredniej, możliwej do praktycznej realizacji, eliminującej zastępstwo i przedstawicielstwo ludu. Twierdził on, że demokrację taką można sprawować poprzez kongresy i komitety ludowe. Postulował, by społeczeństwo podzielić na podstawowe kongresy ludowe. Każdy z nich wyłaniać miał sekretariat. Powyżej stać miały kongresy ludowe „stopnia ponadpodstawowego”. Masy ludowe miały wybierać także administrację, odpowiadającą przed podstawowymi komitetami. Ponadto, ludzie mieli przynależeć do dodatkowych zrzeszeń i związków, związanych z ich zawodem i pełnionymi rolami społecznymi. Wszystkie te instytucje miały być uwieńczone Powszechnym Kongresem Ludowym, skupiającym ich sekretariaty. Jego postanowienia miały być przedkładane do realizacji przez komitety³⁵. Podział na kongresy miał odbywać się na zasadach terytorialnych³⁶. Zdaniem I. Krasickiego do lat 80. aż połowa dorosłych obywateli znalazła się w organach władzy³⁷.

Kaddafi wierzył w istnienie naturalnego systemu prawnego, wyznaczanego przez prawo zwyczajowe i religię. Sprzeciwiał się twierdzeniom, iż można go ustanowić poprzez konstytucje, ogłaszane przez dyktatorskie podmioty władzy. Postulował powrót do prawa natury. Jednocześnie chciał, by kontrola społeczna odbywała się poprzez sam lud, zrzeszony w kongresach i komitetach³⁸. Cała Trzecia Teoria Światowa miała opierać się właśnie na prawie naturalnym³⁹. Stwierdzano, że jeśli ludzie mają podporządkować się prawu, to powinni oni sami je wyrażać⁴⁰.

Islam pełni bardzo istotną rolę w muzułmańskich państwach afrykańskich, jest on traktowany jako fundament tradycji późno kształtujących się narodów. Wpływa on na wzorce kulturowe, etyczne, instytucje socjalne, jak i prawo⁴¹. Twórca Dżamahiriji wychodził z założenia, że zasady religijne Islamu można wykorzystać do budowy nowoczesnego kraju⁴².

---

³⁴ M. al-Kaddafi, *op. cit.*, s.31.

³⁵ Ibidem, s. 33-41. m

³⁶ *Świat...*, s. 140.

³⁷ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 240.

³⁸ M. al-Kaddafi, *op. cit.*, s. 43-50.

³⁹ *Świat...*, s. 3.

⁴⁰ Ibidem, s. 140.

⁴¹ A. Mrozek, *op. cit.*, s. 5, 42.

⁴² J. Żebrowski, *op. cit.*, s. 24.

Pułkownik nie omieszczał przedstawić swojej doktryny gospodarczej, przyjmując zasadę „kto produkuje, ten konsumuje”. Uważał, że każda forma pracy najemnej, niezależnie czy pracodawcą jest konkretna osoba, czy państwo, to forma niewolnictwa. Chciał, by pracownicy nie byli opłacani poprzez pensje, lecz uczestniczyli w podziale dochodu, gdyż powinno przysługiwać im prawo do produktu przez nich wytwarzanego⁴³. Postulowano, by w ramach Trzeciej Teorii Światowej przekształcić producentów w pełnoprawnych udziałowców, zarządzających przedsiębiorstwami w których pracują. Mieli oni wybierać administracyjne komitety robotnicze, które jednak ograniczałyby się do realizacji postanowień kongresów robotniczych⁴⁴.

Libijski przywódca stwierdził, że każdej jednostce i rodzinie powinno przysługiwać mieszkanie, będące jej własnością. Jeśli człowiek nie jest właścicielem własnego mieszkania, nie może być wolny. To samo dotyczyć miało środków lokomocji. Każdemu miałyby przysługiwać także ziemia, wystarczająca do zaspokojenia jego potrzeb. Potrzeby miały być celem każdej działalności gospodarczej, pułkownik odrzucał dążenie do zysku i akumulację majątku. Nie negował on jednak istnienia własności prywatnej, o ile ma ona na celu pozyskanie dóbr niezbędnych jednostce, a nie wyzyskowi⁴⁵. Ustawa z 1978 r. potwierdziła wskazania zawarte w pracy programowej Przywódcy i ustaliła, że każdej rodzinie przysługuje mieszkanie odpowiednie do jej liczebności⁴⁶. Również majątek i broń miały znaleźć się w ręku ludu⁴⁷.

Ekonomia w libijskim modelu socjalizmu opierać się miała na dążeniu do równowagi i zaspokojenia potrzeb społecznych, a nie do wzrostu. Kaddafizm odrzucał panowanie „ślepych praw ekonomii” na rzecz celów społecznych⁴⁸.

Kaddafi napisał, że „siłą napędową ludzkości jest czynnik społeczny, czyli ludowy”. Uważał on, że walka narodowa jest podstawą rozwoju. Doceniał także znaczenie rodzin i plemion, które uważał za „wielkie, rozbudowane wskutek prokreacji rodziny”. Narody zaś były wedle tej teorii „wielkimi, rozbudowanymi wskutek prokreacji plemionami”, a ludzkość „wielkim narodem, który rozbudował się w wyniku przyrostu naturalnego”. Przywódca uważał, że należy pielęgnować zarówno więzi rodzinne, plemienne, narodowe, jak i internacjonalistyczne. Uważał, że to państwa narodowe, a nie imperia są formami adekwatnymi do „naturalnej

---

⁴³ M. al-Kaddafi, *op. cit.*, s. 64-65.

⁴⁴ *Świat...*, s. 42-44.

⁴⁵ M. al-Kaddafi, *op. cit.*, s. 73-87.

⁴⁶ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 17-18.

⁴⁷ *Świat...*, s. 5.

⁴⁸ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 185.

struktury społecznej”. Dlatego też chciał, by wszystkie narody wyzwoliły się⁴⁹. Nie postulowano więc budowy jednej, światowej dżamahiriji, lecz wielu dżamahiriji niezależnych od siebie⁵⁰.

Pułkownik stwierdził w „Zielonej Książce”, że mężczyźni i kobiety są równi w swoim człowieczeństwie, uważał jednakże, że mają oni inne naturalne funkcje⁵¹. Rzeczywiście umożliwił pewną poprawę ich pozycji w społeczeństwie⁵², choćby poprzez przyznanie im dostępu do edukacji⁵³, zniesienie wielożeństwa i utworzenie Związku Kobiet Libijskich⁵⁴.

Istotnym elementem funkcjonowania Libii pod kierownictwem Kaddafiego była jej polityka zagraniczna. Przywódca stał się uczynić Libię państwem niezależnym, deklarował politykę antyimperialistyczną, a także jedność Arabów i wsparcie dla sił narodowo-wyzwoleńczych⁵⁵.

Libia wchodziła w liczne unie z innymi państwami. W 1969 r. wspólnie z Egiptem i Sudanem podpisano Kartę Trypolitańską. W 1971 r. Libia, Egipt i Syria zawarły Federację Republik Arabskich, zaś w 1972 r. postanowiono zbudować unię egipsko-libijską. W 1974 r. powstała Arabska Republika Islamska, łącząca Libię z Tunezją. Wszystkie te plany kończyły się fiaskiem. Kaddafi wspierał także Palestynę i dążył do współpracy z licznymi krajami muzułmańskimi i afrykańskimi⁵⁶. W 1984 podjęto próbę zawarcia unii z Marokiem. Po niepowodzeniach współpracy z państwami arabskimi, libijski lider postanowił dążyć do unii afrykańskiej⁵⁷. W 1988 r. powstała Wspólnota Państw Sahelu i Sahary, finansowana z budżetu Dżamahiriji w aż 80%. W 1999 r. powstała Unia Afrykańska, w prace której włączyły się wszystkie kraje afrykańskie z wyjątkiem Maroka. W 2008 r. Kaddafi został ogłoszony przez wodzów plemiennych „królem królów afrykańskich”⁵⁸. Państwo libijskie włączyło się także w ruch państw niezaangażowanych⁵⁹.

Choć ideały głoszone przez Kaddafiego uznać można za postępowe, kwestia ich realizacji pozostawiała wiele do życzenia. Przywódca zlecał zabójstwa opozycjonistów, również znajdujących się na emigracji. Jest on także odpowiedzialny za finansowanie terroryzmu

---

⁴⁹ M. al-Kaddafi, *op.cit.*, s. 95-118.

⁵⁰ *Świat ...*, s. 149.

⁵¹ M. al-Kaddafi, *op. cit.*, s. 121-122.

⁵² J. Żebrowski, *op. cit.*, s. 77.

⁵³ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 18.

⁵⁴ A. Najjar, *op. cit.*, s. 156.

⁵⁵ J. Żebrowski, *op. cit.*, s. 25.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 26-28

⁵⁷ D. Madeyska, *op. cit.*, s. 141, 144.

⁵⁸ A. Najjar, *op. cit.*, s. 187.

⁵⁹ I. Krasicki, *op. cit.*, s. 235.

w wielu państwach świata, a także ingerowanie w ich sprawy wewnętrzne, również poprzez udzielanie wsparcia opozycji. Co więcej, wbrew głośzonym ideom współpracy regionalnej, Libia w latach 1979-1989 dokonała inwazji na sąsiedni Czad⁶⁰. W Libii występowała znaczna korupcja⁶¹. Wszędzie doszukiwano się szpiegostwa i dywersji⁶².

W 1973 r. Kaddafi zapowiedział podczas słynnego przemówienia w Zuarze usunięcie „polityczne chorych”, czyli brutalne zwalczanie opozycji. Represje nie omijały nawet dawnych rewolucjonistów, towarzyszy Kaddafiego. Terror siały komitety rewolucyjne, które w praktyce często sterowały komitetami ludowymi⁶³. Choć od 1977 r. pułkownik twierdził, że jego przywództwo jest już tylko symboliczne, ponieważ oddał on władzę w ręce ludu⁶⁴, w całym kraju znajdowały się jego portrety⁶⁵, co świadczy o trwającym nieprzerwanie kulcie jednostki i dyktaturze.

Wszystko to doprowadziło do izolacji międzynarodowej Libii. W 1986 r. Amerykanie zbombardowali libijskie bazy wojskowe, lotniska i budynki rządowe, w wyniku czego zginęło 37 osób. W latach 90. Libia obłożona była oenzetowskimi sankcjami w związku z odmową wydania sprawców zamachu nad Lockerbie, w wyniku którego zginęło 270 osób. Sankcje zaczęto znosić w 1999 r., po wydaniu przestępców⁶⁶.

Coraz trudniejsza sytuacja gospodarcza⁶⁷ oraz międzynarodowa i wzrost niezadowolenia społecznego skłaniała Kaddafiego do złagodzenia polityki. Pod koniec lat 80. zwolniono większość więźniów politycznych, umożliwiono obywatelom podróże zagraniczne, zaakceptowano Kartę Praw Człowieka i umożliwiono powrót prywatnego biznesu. W 2001 r. Kaddafi potępił atak terrorystyczny na World Trade Center i Pentagon, zaś dwa lata później wyraził zgodę na likwidację swojej broni masowego rażenia i porzucenie programu nuklearnego. W 2003 r. Libia została nawet członkiem Komisji Praw Człowieka w ONZ. W tym czasie nastąpiło swego rodzaju pojednanie z Zachodem, nawiązanie stosunków

---

⁶⁰ D. Madeyska, *op. cit.*, s. 140-142.

⁶¹ A. Najjar, *op. cit.*, s. 207.

⁶² R. Sługocki, *op. cit.*, s. 112.

⁶³ A. Najjar, *op. cit.*, s. 46-55, 102.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 48.

⁶⁵ R. Sługocki, *op. cit.*, s. 45.

⁶⁶ D. Madeyska, *op. cit.*, s. 141-143.

⁶⁷ Przebywający w Libii w latach 80. Polak informuje, że w kraju tym brakowało nawet podstawowych produktów, co służyło przemytowi i nielegalnego handlowi, zob. R. Sługocki, *op. cit.*, s. 36.

dyplomatycznych z wieloma państwami i częściowe przywrócenie gospodarki rynkowej, co pozwoliło na poprawę sytuacji ekonomicznej⁶⁸.

Mimo tej częściowej ewolucji systemu libijskiego, w 2011 r. miała miejsce udana antykaddafistowska rewolucja w Libii, która przekształciła się w wojnę domową, interweniowały w niej Stany Zjednoczone, Francja i Wielka Brytania⁶⁹.

Podsumowanie

Muammar al-Kaddafi rządził Libią w sposób dyktatorski ponad 40 lat. Pomimo tego, że kierowane przez niego państwo liczyło tylko kilka milionów mieszkańców, odgrywał on istotną rolę na arenie międzynarodowej, był powszechnie znany. Z pewnością przysłużyły się temu libijskie zasoby ropy naftowej, ale też ekscentryczny charakter pułkownika oraz jego ambitne plany, zakładające pierwotnie integrację arabską, a następnie afrykańską.

Trzecia Teoria Światowa, a także związana z nią koncepcja dżamahiriji, była interesującą próbą odnalezienia własnej drogi, odpowiadającej arabskim tradycjom i tożsamości, poza kapitalizmem i marksizmem. Krytyka demokracji przedstawicielskiej jest warta zastanowienia. Całość, choć nie zachwyca głębią filozoficznych przemyśleń, wydaje się być postępową, jak na czasy i miejsce powstania „Zielonej książki”.

Niestety, praktyka polityczna pozostała daleko w tyle za teorią. Libia nie była krajem demokracji bezpośredniej, lecz dyktatury. Kaddafiemu nie udało się pozytywnie ułożyć relacji z innymi państwami arabskimi. Nieskuteczna polityka gospodarcza oraz konflikty międzynarodowe sprawiły, że kraj, który dzięki ropie naftowej mógłby rozwijać się korzystnie, nie zapewnił ludziom zadowalającego poziomu życia. Wszystko to doprowadziło do wybuchu rewolucji, która zakończyła długie rządy Kaddafiego i pogrzebała pierwszą, i prawdopodobnie ostatnią, dżamahiriję.

---

⁶⁸ D. Madeyska, *op. cit.*, s. 143-145.

⁶⁹ A. Najjar, *op. cit.*, s. 209, 217, 232.

Bibliografia:

Al-Kaddafi Muammar, *Zielona Książka*, b.m.r.

Krasicki Ignacy, *Między pustynią a morzem*, Warszawa 1988.

Madeyska Danuta, *Historia współczesna świata arabskiego*, Warszawa 2008.

Mrozek Anna, *Islam naród w Afryce: Somalia, Sudan, Libia*, Warszawa 1973.

Najjar Alexandre, *Kaddafi: anatomia tyrana*, Wrocław 2012.

Sługocki Ryszard, *Żelazna obroża*, Warszawa 2011.

Świat jest w ruchu, lecz się nie zmienia. Komentarze do „Zielonej Książki”, b.m. 1991.

Żebrowski Janusz, *Libia*, Warszawa 1978.